

Гасанов М.М.*

ІСЛАМСЬКА ФІНАНСОВА СИСТЕМА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ: ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ

Проведено компаративний аналіз очікуваного впливу нововведень Базель III на функціонування ісламських та традиційних банків. Розглянуто нові вимоги Базельського комітету щодо достатності і структури капіталу, мінімізації ризиків, ліквідності, капіталізації, тощо які розроблені для традиційних банків. Проаналізовано чи є ця нова схема регулювання Базель III сумісною з ісламськими банками, оскільки структура фінансування традиційних і ісламських банків є надзвичайно різною.

Ключові слова: ісламські банки, традиційні банки, Базель III, ризики, норма ліквідності, прибуток, капіталізація, мудараба, мушарака.

The comparatives analysis of expected influence of innovations Basel III on functioning of Islamic and traditional banks is carried out. New requirements concerning sufficiency and structure of the capital, minimization of risks, liquidity, capitalization, etc., developed for traditional banks are considered. Whether it is analyses is the new scheme of regulation Basel III compatible to Islamic banks as the structure of financing of traditional and Islamic banks is extremely different.

Keywords: Islamic banks, traditional banks, Basel III, risks, standard of liquidity, profit, capitalization, mubaraba, mucharaka.

Проведен компаративный анализ ожидаемого влияния нововведений Базель III на функционирование исламских и традиционных банков. Рассмотрены новые требования относительно достаточности и структуры капитала, минимизации рисков, ликвидности, капитализации и др., разработанных для традиционных банков. Проанализировано является ли новая схема регулирования Базель III совместимой с исламскими банками, поскольку структура финансирования традиционных и исламских банков является чрезвычайно разной.

Ключевые слова: исламские банки, традиционные банки, Базель III, риски, норма ликвидности, прибыль, капитализация, мудараба, мушарака.

Постановка проблеми. Попри те, що ісламський фінансовий сектор закликає до надання фінансових послуг, які відповідають нормам шаріату, як для мусульман, так і для немусульман, в Базель III¹ досі не визначають різницю між традиційними і ісламськими

¹ З часів останньої фінансової кризи, Базельський комітет з питань банківського нагляду (БКБН) – міжнародна організація, основною метою якої є покращення розуміння ключових питань з нагляду і поліпшення якості банківського нагляду в усьому світі – розробив цілу низку реформ, більше відомих як нові нормативні вказівки Базель III.

* здобувач відділу міжнародних валютно-фінансових відносин Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України
Науковий керівник - доцент Рубцова М.Ю.

фінансами. В даний час акцент, здається, було зроблено на більш тісній співпраці між Базельським комітетом і ісламськими органами зі встановлення стандартів і регулювання, таких як Рада з ісламських фінансових послуг (РІМП).

Більшість пропозицій, включених до документу «Базель III: Загальні регуляторні підходи до підвищення стійкості банків і банківських систем», опубліковані у версії документа за червень 2011 року. Цей документ містить всі необхідні реформи для запобігання майбутнім кризам фінансової системи. Ця схема містить лише пропозиції, але насправді вона стала глобальним стандартом, коли Європейський Союз (CRD4) [1] і США [2] вирішили прийняти пропозиції БКБН щодо регулювання до своїх правових рамок.

Базель III матиме серйозний вплив на бізнес-плани і стратегії традиційних фінансових установ. Він вводить багато змін щодо вимог до власних коштів банків, обчислення ризиків, коефіцієнтів платоспроможності та пропонує до розгляду нові поняття «кореляції вартості активів», «регулювання оцінки кредитів», «скорочення товарообігу», «акцент на сумі ризику», розглядає нові буфери для збереження капіталу і антициклічні буфери, а також нові обмеження щодо важелів і коефіцієнтів ліквідності.

Якщо схема Базель III зорієнтована на традиційні банки і розроблялась як міжнародні стандарти з урахуванням Базельського комітету (Базель I і Базель II), то виникає питання про те, чи є ця нова схема регулювання сумісною з ісламськими банками, оскільки структура фінансування традиційних і ісламських банків є надзвичайно різною.

Аналіз публікацій. Дослідженню особливостей ісламського банкінгу і питань регулювання присвячено праці західних економістів, серед яких С. Арчер, М. Аріф, Дж. Бойд, Н. Чудхрай, М. Чіхак, Д. Ель-Хаварай, В. Грейс, З. Ігбал, М. Ель-Горчі, М.-К. Хасан, Х. Хессе, Х. Моктар, Х. Соле, В. Сандарараджан, Е. Лука, А. Самад, Д. Мулджаван та інші. Втім, залишається не висвітленою низка питань щодо адаптації ісламських банків до міжнародних вимог, запроваджених Базельським комітетом з питань банківського нагляду (БКБН), а саме досягнення відповідності критеріїв щодо достатності капіталу, мінімізації ризиків, ліквідності, капіталізації, тощо в порівнянні з традиційними банками.

Виклад основного матеріалу. Базельський комітет розробив свою схему для традиційних банків і не приймав до уваги особливості ісламських банків, такі, як прибутки від інвестиційних пайових рахунків. Не дивлячись на те, що ці активи не є фінансовими ризиками для банку (тому що акціонер інвестиційного рахунку перейняв ризик на себе), вони не розглядаються в якості власного капіталу.

Відповідно до БКБН і правил Базель III, коефіцієнт достатності капіталу повинен перевищувати 8% і розраховується за такою формулою [4]:

$$\text{Достатність капіталу} = \frac{\text{Регулятивний капітал}}{\text{загальні активи, зважені за кредитним (КР), ринковим (РР) та операційним (ОР) ризиками}}$$

Рада з ісламських фінансових послуг (РІМП) – міжнародний інститут, створений ісламськими банками і регуляторами – видала деякі нормативні стандарти, які являють собою еквівалент Базель II для ісламських фінансів. У 2005 році РІМП випустила керівні вказівки, які допомагають ісламським банкам обчислювати коефіцієнт достатності капіталу, визначений Базель II, приймаючи до уваги особливості ісламських банків, за даними РІМП.

По суті, сума капіталу РІМП не гарантується ісламськими банками. Будь-які збитки, що виникають від інвестицій або активів, фінансованих РІМП, несуть власники РІМП і тому немає нормативних вимог до капіталу. Це означає, що фінансування активів є обме-

женим або здійснюється з необмежених рахунків РІМП, які повинні бути виключені зі знаменника у розрахунку відношення капіталу до активів.

Формула достатності капіталу, яку визначає РІМП, має наступний вигляд [5]:

Достатність капіталу = Регулятивний капітал/загальні активи, зважені за ризиками (КР+РР+ОР) «мінус» загальні обмежені активи РІМП, зважені за ризиком (КР+РР) «мінус» (1- α) загальні необмежені активи РІМП, зважені за ризиком (КР+РР) «мінус» α загальні необмежені активи РІМП за дохідністю акцій і внутрішньою нормою доходності (КР+РР)

де:

КР – кредитний ризик,

РР – ринковий ризик,

ОР – операційний ризик

На відміну від формули достатності капіталу, запропонованої БКБН, ефект від такої інтегрованої концепції, запропонованої РІМП, полягав у тому, щоб залишити частку α (альфа) з RWA (КР+РР) для необмежених активів РІМП як частину знаменника, з поправкою на резерви, які фінансуються з балансового прибутку, і резерви інвестиційного ризику у складі прибутків від інвестиційних рахунків, які поглинають ризики. За РІМП, кожен національний керівник може визначити α в залежності від стабільності банківського сектору і розвитку фінансової системи кожної країни.

Ісламські банки відіграють в економіці таку ж роль, як і традиційні банки: вони дають можливість своїм клієнтам та іншим інвесторам отримати потенційно можливий прибуток від своїх рахунків. Отже, вони піддаються тим же ризикам, що і традиційні банки. Схема Базель III надає краще охоплення та розробляє нові принципи регулювання і управління ризиками, відповідно до керівних вказівок, опублікованих БКБН, і деякі нові інструменти для обчислення ризику (кореляція вартості активів, кредитний ризик контрагента в торговельному портфелі, ризик, пов'язаний з грошовою доданою вартістю). Ці нові правила будуть заохочувати ісламські банки до зміцнення функцій, пов'язаних з ризиками, аудитом, відповідальністю та управлінням.

Крім того, внаслідок останньої фінансової кризи Базельський комітет вирішив збільшити кількість зважених за ризиком активів, особливо зважених за кредитним та ринковим ризиками.

Однією з особливостей ісламських банків є те, що їхні кредитні ризики вищі, ніж у традиційних банків. Це пов'язано з важливістю операцій мудароба і мушарака² [6], які оцінюються за їхнім значенням в бухгалтерському обліку та які є інструментами, які банки зберігають на своїх рахунках з метою інвестування та в цілому до строків погашення. Переважання кредитних продуктів означає, що ісламські банки більш схильні до кредитного ризику, ніж традиційні банки.

² Мушарака – це майнове товариство, яке припускає спільне фінансування банком і клієнтом певного проекту. У фінансуванні можуть брати участь два і більше інвестори. Доходи і збитки, які несе проект, діляться сторонами відповідно до частки фінансування.

Мудароба є прикладом класичного договору, відомого ще з доісламських часів, згідно з яким одна сторона (власник капіталу, наприклад, банк або інша фінансова організація) надавала іншій стороні – мударібу (mudarib, тобто підприємство з достатнім досвідом і репутацією) в управління грошові кошти. Прибуток від вкладення коштів в певний проект ділився сторонами угоди в обумовлених пропорціях. З часом мудароба отримала в практиці ісламських банків деякі різновиди. До таких договорів можемо віднести, наприклад, такі, що базуються на мурабах (витрати плюс), іджара (лізинг), бай муажал (торгівельний договір з відстроченим платежем), бай салам (форвардні продажі) та істісна (виробництво згідно контракту).

Відповідно до Базель III з метою обмеження кредитного ризику такі заходи також передбачені. Так контрагенти з метою мінімізації ризику мають більшої уваги приділяти формуванню власного портфелю і враховувати додаткові ризики, що введені Базель II. Запропоновано здійснювати періодичну переоцінку кредитних ризиків, пов'язаних з погіршенням кредитної якості контрагента. Таким чином, Базель III поліпшить охоплення ризиків, пов'язаних з діяльністю на ринках капіталу, особливо кредитний ризик контрагента у зв'язку з використанням позабіржових похідних інструментів і торговельного портфеля [3].

Історично так склалося, що підприємства, які використовують торговельний портфель відіграють меншу роль в ісламських банках, ніж у традиційних, тому що та частина похідних інструментів, яка ними використовується, не відповідає нормам Шаріату і короткі продажі заборонені. Тому є логічним те, що торговельні портфелі ісламських банків не зазнають значного впливу від введення нових правил.

З іншого боку, квазіінструменти торговельних книг (договори салам та істісна) можуть мати більший вплив в більшому ступені через те, що вони є структурованими товарними продуктами, ціна яких залежить від волатильності ринків. Так само й волатильність може підвищити вимоги до капіталу у зв'язку з коливанням цін на активи та товари протягом останнім років шляхом встановлення суми за ризиком.

Вплив цих додаткових вимог (значення кореляції активів, кредитний ризик контрагента, пов'язаний з використанням торговельного портфеля, ризик, викликаний залишковим грошовим потоком, додаткові вимоги до сек'юритизації) та умов до активів, зважених за ризиком, призведе до значного збільшення кількості активів, зважених за ризиком у традиційних банках. Насправді, чим більші торговельні портфелі банків, тим, пропорційно, вищим буде обсяг збільшення додаткових активів, зважених за ризиком, передбачених Базель III.

За думкою фінансових аналітиків одного з найбільших комерційних банків США Morgan Staley збільшення активів, зважених за ризиком, відповідно до Базель III, в традиційних європейських банків буде коливатись в межах від 10 до 30% таких самих активів, які передбачались Базель II. Це, головним чином, пов'язане з тим, що європейські банки мають зазвичай більші торговельні портфелі, частка яких вища, ніж в основних частинах ісламського банку. В основному це пов'язано з тим, що Ісламські інституції не можуть інвестувати в усі фінансові інструменти, такі як облігації, забезпечені борговими зобов'язаннями, кредитно-дефолтні свопи, репо, облігації і інші похідні інструменти. І справді, основна частина додаткових активів, зважених за ризиком, пов'язана з такими інструментами, які ісламські банки не включають до своїх портфелів - облігації, забезпечені борговими зобов'язаннями, кредитно-дефолтні свопи, репо, процентні свопи [8].

У зв'язку з цим, можемо стверджувати, що зростання кількості активів, зважених за ризиком, якими володіють ісламські банки, буде нижчим в порівнянні з традиційними інституціями світової фінансової системи. Тим не менш, сьогодні неможливо кількісно визначити вплив і залежність структури торговельного портфеля кожного банку.

Однією з вимог Базельського комітету було запровадження двох буферів – антициклічного і буфера заощадження капіталу в цілях запобігання фінансового краху. Обсяг буфера заощадження капіталу має дорівнювати 2,5% від активів, зважених за ризиком. Цей буфер повинен складатись з активів загального капіталу (рівень 1). Якщо банкам не вистачає капіталу для цього буфера, Базель III обмежує виплату дивідендів, викуп акцій або бонусні виплати до співвідношення 7%, відповідно 4,5% + 2,5% [9].

Мета буфера заощадження капіталу – покриття збитків в періоди фінансових і економічних стресів: якщо буфер банку падає нижче 2,5%, банк стане предметом обмежень

на виплату дивідендів і дискреційних бонусів, поки буфер не поповниться. Антициклічний буфер повинен коливатись в діапазоні 0% – 2,5% звичайних акцій або іншого капіталу, який повністю поглинає витрати, і здійснюватися у відповідності з національними умовами. Мета антициклічного буфера – досягнення більш широкого макропруденційного захисту банківського сектору протягом періодів надмірного зростання сукупного кредиту [9, с. 28].

У випадку ісламських банків, ці буфери мають бути реалізовані для банків, які хочуть дотримуватись норм Базель III. Цілі двох буферів істотно відрізняються від резерву інвестиційних ризиків та резерву вирівнювання прибутків. Проте, як правило, при визначенні обсягів буферів слід приймати до уваги особливості ісламських банків і особливості наявності прибутків від інвестиційних рахунків.

В даний час коефіцієнт капіталізації є дуже жорсткою вимогою для інвестиційних банків. У грудні 2010 року угодою Базель III була формалізована проста, прозора, безризикова формула, призначена для обмеження нарощування кредитного важеля в банківському секторі:

$$\text{Коефіцієнт капіталізації} = \text{міра капіталу/заходи впливу} \geq 3\%$$

Частка позикових коштів вимагає визначення капіталу (міри капіталу) і визначення загального впливу (міри загального впливу або активів). Міра капіталу буде реалізована за допомогою відношення звичайних активів, співвідношення капіталу рівня 1 або загального капіталу. Очевидно, що частка позикових коштів є фактором, яка підвищує конкурентоспроможність ісламських банків порівняно з традиційними банками.

Французькі банки не стикнулись з цією проблемою, тому що всі вони дотримуються універсальної банківської моделі (роздрібна + інвестиційна банківська справа). Банки, які відчують значний вплив цього нового правила, - інвестиційні банки, які працюють на фінансових ринках з високим борговим навантаженням. Очевидно, що модель інвестиційного банку матиме більший вплив, ніж модель оптових або універсальних банків, запропонована в Базель III [5].

Ядро нормативних вказівок Базель III складається з двох коефіцієнтів – коефіцієнту покриття ліквідності і коефіцієнту чистого стабільного фінансування. Ці два показники були розроблені для досягнення двох окремих, але взаємодоповнюючих цілей.

Коефіцієнт покриття ліквідності (КПЛ) спрямований на зміцнення короткострокової ліквідності банків. Він визначає рівень ліквідності буфера, який буде проведений для покриття короткострокового дефіциту фінансування у важких умовах стресу ліквідності, строком до 30 днів.

Коефіцієнт чистого стабільного фінансування (КЧСФ) має більш тривалий термін обмеження ліквідності. Його метою є зміцнення середньо- і довгострокової ліквідності банків. Він визначає мінімально прийнятну кількість стабільного фінансування в стресовому сценарію протягом одного року. Його застосування є проблематичним, тому що не відповідає основній діяльності банків.

КПЛ і КЧСФ не є обов'язково визначеними і Базельський комітет здійснює калібрування для того, щоб банки «поглинали» і не створювали загрози для фінансування економіки. КПЛ вступить в силу з 1 січня 2015 року і буде входити до компетенції національних регуляторів з 1 січня 2013 року до 31 грудня 2014 року. КЧСФ, який стане обов'язковим до 1 січня 2018 року, також буде діяти з 1 січня 2013 року. Приймаючи до уваги такий період спостереження, Базельський комітет може вносити суттєві зміни.

Управління ліквідністю в ісламських банках є однією з основних перешкод до розвитку ісламських фінансів, оскільки борги можуть бути розподілені лише за дотримання дуже жорстких умов і визначення їх номінальної вартості. КПЛ і КЧСФ не відкалібровані для ісламських фінансів і не враховують специфіку цієї галузі. У випадку КПЛ, не враховується відповідність короткострокових фінансових інструментів нормам Шаріату. У випадку КЧСФ, немає великої кількості довгострокових зобов'язань, які може бути відкликани в короткий термін [9, с. 27].

РІМП, яка є міжнародною нормотворчою установою і створена центральними банками і наднаціональними установами, розуміючи, що ліквідність є реальною проблемою для промисловості, спробувала знайти рішення з метою підвищення ліквідності міжнародних ісламських інститутів. Тому 25 жовтня 2010 року було створено МІКУЛ (Міжнародну ісламську корпорацію з управління ліквідністю).

Міжнародна ісламська корпорація з управління ліквідністю є міжнародною організацією, заснованою центральними банками, грошово-кредитною владою і багатосторонніми організаціями, яка створює і випускає короткострокові фінансові інструменти, які відповідають нормам Шаріату, з метою сприяння ефективному транскордонному ісламському управлінню ліквідністю, створюючи більш ліквідні ісламські фінансові ринки для установ, що пропонують ісламські фінансові послуги, вона спрямована на підвищення транскордонних потоків інвестицій, міжнародних зв'язків та фінансової стабільності.

Корпорація була створена Радою з ісламських фінансових послуг, РІМП, після підписання Меморандуму про участь країн-членів. У заяві по РІМП сказано: «Основна мета МІКУЛ – випуск фінансових інструментів, які відповідають нормам шаріату, з метою більш ефективного і дієвого управління ліквідністю для ісламських фінансових інститутів, а також для сприяння зростанню інвестиційних потоків і потоків відповідних інструментів через кордон» [6]. Ця ініціатива відповідає мандатам РІМП (як зазначено у статті Угоди) для розширення і координації ініціативи з розробки інструментів і процедур для ефективного проведення операцій та управління ризиками, і заохочення співробітництва між країнами-членами у розвитку сектору ісламських фінансових послуг.

Висновки. Таким чином, незважаючи на те, що ісламський фінансовий сектор закликає до надання фінансових послуг, які відповідають нормам Шаріату, як для мусульман, так і для не мусульман, в Базель III досі не визначають різницю між традиційними і ісламськими фінансами. В даний час акцент, зроблено на більш тісній співпраці між Базельським комітетом і ісламськими органами зі встановлення стандартів і регулювання, таких як Рада з ісламських фінансових послуг (РІМП).

Втім більшість ісламських банків уже дотримуються рівня капіталу на значно вищому рівні від діючих нормативних мінімумів. Так, наприклад, відповідно до роботи Аль Хальджі «Вказівки інвестору», виданої у жовтні 2011 року, середній розмір капіталу рівня 1 у 18 ісламських банків в Катарі становить близько 22,8% [6].

З іншого боку, власні кошти традиційних банків відчують більший вплив Базель III, особливо в Європі і США, доки не змінять свої бізнес-моделі. Причина в тому, що, як правило, багато традиційних банків матимуть труднощі у дотриманні нових вимог Базель III. По суті, ці банки перейняли більш високі ризики відносно своїх власних коштів з метою максимізації віддачі від власного капіталу й мають регулятивний показник, загалом, не набагато вищим від межі (між 8 і 12%). Проте, як показала остання фінансова криза, основна частина цих банків почала переосмислювати свої бізнес-моделі для того, щоб обмежити вплив Базель III. Як влучно зазначив У. Чапра [10, с.240], оскільки існуюча архітектура звичайної фінансової системи існувала протягом тривалого періоду, можливо,

буде занадто очікувати, що міжнародне співтовариство зможе вжити радикальні структурні реформи, які передбачає ісламська фінансова система. Тим не менш, прийняття деяких елементів ісламської системи, які також є частиною західної спадщини, є необхідною умовою для забезпечення здоров'я і стабільності глобальної фінансової системи. Базель III є лише одним кроком вперед.

Список використаних джерел

1. The impact of Basel III on Islamic banks: A theoretical study and comparison with conventional banks –Paper presented first time at the research chair «ethics and financial norms»of University Paris 1 La Sorbonne and the King Abdul University [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/bank/regcapital/index_en.htm#crd4
2. «Enhanced Prudential Standards and Early Remediation Requirements for Covered Companies», Federal Register, Vol. 77, No. 3/Thursday, January 5, 2012/Proposed Rules [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-2012-01-05/pdf/2011-33364.pdf>
3. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking system. – Bank for International Settlements, December 2010 (rev. June 2011). – Mode of Access [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf> – Date of access: 20.07.2011.
4. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standards and monitoring. - Bank for International Settlements, December 2010 – Mode of Access [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs188.pdf> – Date of access: 20.07.2011.
5. Basel Committee on Banking Supervision. International Convergence of Capital Measurements and Capital Standards. A Revised Framework.
6. Comprehensive Version. – Bank for International Settlements, June 2006. – Mode of Access [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs128.pdf> - Date of access: 20.07.2011.
7. 6. Maher H. The Effects of the global financial crisis on Islamic Banking and Conventional Banks, A Comparative Study [Electronic resource] / H. Maher, J. Dridi – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10201.pdf>.
8. Аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку http://ufin.com.ua/analit_mat/gkr/
9. Офіційний веб-сайт Міжнародного валютного фонду: <http://www.imf.org/>
10. Малыгина С.И. Новые стандарты Базель 3 – перспективы внедрения / С. И. Малыгина / Вестник Ассоциации белорусских банков. – №45. – 2011. – с. 23-31.
11. Чапра У. Глобальна фінансова криза: деякі пропозиції з реформування глобальної фінансової архітектури у світлі ісламських фінансів / У. Чапра / Університет Кіото.- 2008. – с.342.